

Vilko Čižmek, borec za pravico ne glede na družbeno-politični sistem

Borivoj Breže*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 929Čižmek V.

Borivoj Breže: Vilko Čižmek, borec za pravico ne glede na družbeno-politični sistem. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 90=55(2019), 2, str. 42–69

Vilko Čižmek (1916–1969), brat bolj znanega Borisa Čižmeka – Bora, predvojni komunist, širši javnosti bolj znan kot vojni ujetnik, svojevrstna in zanimiva osebnost, je tudi povojni oblasti povzročal težave s svojo pokončnostjo. Tedanjemu družbeno-političnemu sistemu se je zoperstavljal, izhajajoč iz istih ideoloških temeljev, na katerih je slonel sam sistem, prepričan, da bi bilo mogoče izboljšati stanje in odpraviti protislovja v družbeno-političnem sistemu že z doslednim upoštevanjem maksim marksistične ideologije.

Ključne besede: tipkopisi, Pobrežje, realka, Mejna 38, ilegalna tiskarna, draginja, vojno ujetništvo, sodni procesi, Pasterkova 4, upokožitev

1.01 Original Scientific Article
UDC 929Čižmek V.

Borivoj Breže: Vilko Čižmek, a Fighter for Justice Regardless of the Socio-political System. Review for History and Ethnography, Maribor 90=55(2019), 2, pp. 42–69

Vilko Čižmek (1916–1969), a brother of the more famous Boris Čižmek – Bor, a pre-war communist, better known as a war prisoner, a unique and interesting personality, who due to his uprightness also caused troubles to the post-war authorities. He contradicted the then socio-political system, based on the same ideological ideas, on which the system itself was founded. Čižmek was also convinced that the situation

* Mag. Borivoj Breže, univ. dipl. inž. met. in mater., višji kustos za tehniško dediščino v pokoju, Ulica heroja Staneta 14, 2000 Maribor, Slovenija, borivojbreze1@gmail.com

and the contradictions of the socio-political system might be improved by consistent consideration of maxims of Marxist ideology.

Key words: typescripts, Pobrežje, high school, Mejna street 38, illegal printing house, expensiveness, war captivity, court cases, Pasterkova street 4, retirement

UVOD

Vilko Čižmek (v nadaljnjem besedilu zgolj Vilko) se je rodil 9. marca 1916 v Žabji vasi pri Novem mestu kot tretji¹ od šestih otrok iz drugega zakona Franca Čižmeka (1866–1922), sodnega uradnika in Mihaele Kastelic (1893–1968), hčerke posestnika. Kmalu po koncu 1. svetovne vojne je oče Franc kupil v Mariboru na Pobrežju večstanovanjsko hišo v Mejni ulici 38. Po očetovi smrti so se Čižmekovi preselili v Maribor.² V šolskem letu 1930/31 je Vilko začel obiskovati mariborsko Višjo realko (v nadaljnjem besedilu: *realka*).³

Vilko je bil homo politicus v zlahtnem pomenu tega pojma. Njegovo politično življenje obeležujejo tri obdobja: predvojno (1932–1941), vojno (1941–1945) in povojno (1945–1969).

Vilko je začel politično delovati že od vsega začetka svojega šolanja na realki. Najpogosteje se navaja leto 1932. Na oblikovanje njegovega svetovnega nazora so vplivali nekateri gimnazijski profesorji, zlasti Karba, doma na Pobrežju, takrat občini poleg Maribora, sprva pa delavec Franc Pečar, stari socialni demokrat. Njegovo aktivno delovanje je sprva obsegalo raznašanje ilegalne literature, zbiranje prispevkov za stavkajoče rudarje, sodeloval je tudi pri pobreškem s pisalnim strojem natipkanem časopisu *Odmevi*, vse bolj pa je nastopal kot govornik na javnih shodih.

Maturu je zaradi jasno izraženih stališč moral ponavljati, v letu čakanja na ponovno opravljanje mature je bil politično toliko bolj aktiven.

Po opravljeni maturi se je leta 1935 vpisal v Ljubljani na študij rudarstva. Kmalu po prihodu v Ljubljano je začel sodelovati s Tonetom Čufarjem, jese-niškim pisateljem. Njuno sodelovanje se je povečalo, potem ko je Čufar prišel po prestajanju kazni iz Beograda v Maribor in se naselil na Pobrežju.

Leta 1938 je prevzel najodgovornejšo nalogo v svojem predvojnem političnem delovanju. Postal je vodja ilegalne tiskarne, ki je bila nameščena pri njem doma v Mejni ulici 38 na Pobrežju in je delovala vse do pomladi leta 1940, ko je tiskarna morala prenehati delovati, ker ga je policija vse bolj nadzirala.

¹ Kot peti otrok se je rodil Boris Čižmek (partizansko ime Bor) (1919–2008), partizanski poveljnik in povojni funkcionar.

² Pričevanje nečaka Dušana Čižmeka (1947–2018), Vilkovega sina.

³ Danes Prva gimnazija v Mariboru.

Ko je imel avgusta 1940 na Pobrežju govor proti draginji, so ga aretirali in pridržali v sodnih zaporih, čeprav so ga medtem v Beogradu oprostili krivde. V mariborskih zaporih so ga zadrževali tri tedne in mu izrekli prepoved gibanja izven Maribora. Za Vilkom pa je prišla ob služenju njegovega vojnega roka še karakteristika, da je še posebno nevaren komunist, zaradi česar je moral služiti v vojski kot navaden vojak z omejenimi pravicami.

Aprila 1941 so Vilka pri Mostarju zajeli Nemci in ga premestili v ujetniško taborišče Lücken – Walde pri Berlinu. Leta 1944 se je zaradi svojega upornega vedenja z nekaj sojetniki znašel pred nemškim vojnim sodiščem v Potsdamu, kjer je tožilec, nemški general, ki je njemu in njegovemu sojetniku Zorcu izrazil svoje občudovanje. Jeseni 1944 mu je uspelo pobegniti iz ujetništva. Kmalu po pobegu se je pridružil francoskemu odporniškemu gibanju Résistance. Nedolgo zatem so ga Nemci pri Metzju ponovno zajeli. Zaradi njegovega vztrajnega uporništva so ga končno deportirali v koncentracijsko taborišče. Zanesljive smrti so ga rešili 27. marca 1945 ameriški tankisti.

Kmalu po koncu vojne je Vilko zaradi kritiziranja razmer izgubil službo na republiškem ministrstvu v Ljubljani, obenem so ga brez obrazložitve izključili iz partije. Vrnil se je v Maribor, kjer se je zaposlil v gradbenem podjetju *Konstruktor*, nato pa pri občinski *Upravi za gradnje in regulacijo*. Ker je, nezadovoljen nad razmerami in nad uglednimi Mariborčani, javno izrekal svoje mnenje ter pisal kritične spise, kot so *Prvomajska razmišljanja*, ni mogel po ukinitvi uprave najti nobene zaposlitve. Zato se je bil prisiljen umakniti v predčasni pokoj, kjer se je zavzemal za malega človeka predvsem na področju pravne pomoči, deloval pa je tudi na področju šolstva pri popisu stanja osnovnih šol v Mariboru in okolici ter v šahovskem krožku in pri reševanju problemov v problemskem šahu. 20. julija 1969 je Vilko umrl za posledicami nesreče pri škropljenju vinograda.

PREDVOJNO OBDOBJE (1932–1941)

Svoje delovanje v predvojnem obdobju je Vilko opisal v lastnoročno natipkanih spisih, ki jih hrani Muzej narodne osvoboditve Maribor (MNOM). Ključnega pomena za spoznavanje Vilkovega delovanja predstavljata dva njegova tipkopisa, ki zajemata njegovo predvojno delovanje od leta 1932 vse do začetka 2. svetovne vojne predvsem na Pobrežju⁴ in v študentski

⁴ Vilko Čižmek, *Spomini na predvojno obdobje*, 15. 6. 1954. Obstajata dve inačici tipkopisa z enakim besedilom. Hrani ju Muzej narodne osvoboditve Maribor (MNOM) v mapi 89. V nadaljnjem: MNOM, m. 89, *Spomini na predvojno ...*

Ljubljani,⁵ v osnovnih obrisih pa tudi njegovo delovanje med vojno. V obeh je opisal svoje delovanje, ne da bi se spuščal v podrobnosti. Nekoliko več prostora je odmeril opisovanju političnega vzdušja, razmer in dogajanja. V teh svojih tipkopisih ne skriva, da je prepričan komunist.

O svojem političnem delovanju in razmerah v tem obdobju je marsikaj zapisal in povedal tudi kot obtoženec v sodni razpravi na mariborskem sodišču v letih 1956–1957 proti dvema uglednima mariborskima tožnikoma, veliko pa so v tem procesu poleg sojetnikov iz ujetništva dodale še njegove priče: najbližji sorodniki, preživeli člani partije, s katerimi je sodeloval pred vojno, in družbeno-politične organizacije. Prav ti so v svojih pisnih izjavah za sodno razpravo osvetlili pomen Vilkovega delovanja na Pobrežju in ga predstavili kot enega najvidnejših in najpomembnejših članov KPJ ne le na predvojnem Pobrežju, splošno znanem kot *komunistična trdnjava*,⁶ ampak tudi v Mariboru, predvsem so ga predstavili kot sposobnega organizatorja in neuklonljivega borca.

Oblikovanje svetovnega nazora

V gimnaziji sta na Vilkov svetovni nazor vplivala zlasti profesorja Josip Karba (1902–1992)⁷ in Bogomir Stupan, izven šole, na Pobrežju, pa v začetnem obdobju Franc Pečar, upokojeni delavec iz železniških delavnic, star socialni demokrat, s katerim se je kasneje ideološko sicer razšel, vsekakor pa je ohranil spoštovanje do njega. Na Vilka je močno vplivalo predavanje *Delavski razred in kultura* prof. Teplyja. V 6. razredu gimnazije je Vilko naročal *Delavsko politiko*, glasilo socialne demokracije v Mariboru, in kulturno marksistični mesečnik *Svoboda*.⁸ Pogosto je s sošolci razpravljaval o dogajanjih, o katerih so brali v naprednih revijah *Književnost* in *Sodobnost*. Z vodstvom mariborske socialne demokracije so prihajali v ideološke konflikte, ker po njihovem mnenju ni dovolj energično vztrajalo v razrednem boju. Na Vilkovo ideološko nadgrajevanje je vplivalo tudi sodelovanje v literarnem listu v tipkopisu

⁵ Vilko Čižmek, *Nekaj spominov na napredno akademsko gibanje*, 24. 11. 1958. V nadaljnem: MNOM, m. 89, *Nekaj spominov ...*

⁶ Milica Ostrovska, *Kljub vsemu odpor, 1. knjiga*, Maribor 1981, str. 71.

⁷ Gimnazijski profesor romanistike, deklariran levičar, znan tudi kot prijetno zgovoren, izredno duhovit človek. MNOM, m. 89; Milica Ostrovska: *Tov. Vilko Čižmek o vplivu prof. Karba Jožeta in deloma tudi o inž. Hermanku*, tipkopis po pripovedovanju Vilka Čižmeka, 2. 3. 1961, str. 1.

⁸ Izhajal je kot izobraževalna revija istoimenske socialnodemokratske zveze kulturnih društev (1929–1936).

Odmevi, ki je v začetku tridesetih let izhajal na Pobrežju. V njem so napredni srednješolci objavljali svoje poglede na dogajanje po svetu.

V Ljubljani se je družil s študenti, ki so se marksistično izobraževali na višji ravni.

Terensko delo

O terenskem delu je Vilko napisal razmeroma malo. Njegovo delo je obsegalo predvsem razpečevanje ilegalnega gradiva in zbiranje prispevkov za stavkajoče delavce, predvsem rudarje.

Najverjetneje že v enem od prvih dveh let šolanja na gimnaziji je Vilko z Antonom Radovičem ročno razmnoževal brošuro *Za staro pravdo*,⁹ ki sta jo raznašala tudi po Pobrežju.

Ob vstaji avstrijskih delavcev na Dunaju je Vilko ilegalno raznašal *Balkan Korespondenz* in glasilo avstrijskih delavcev *Arbeiter Zeitung*, ki so ga po porazu Schutzbunda¹⁰ tiskali v Bratislavi.

Na Pobrežju je sodeloval pri zbiranju naročnikov za *Delavski obzornik*. Glej pod **Sodelovanje s Čufarjem**.

Agitacije

Za agitacije velja zanj podobno kot za terensko delo.

Nekoliko konkretnejši je bil ob vstaji avstrijskih delavcev leta 1934. Ko je na javnem mestu na Pobrežju navdušeno govoril o njih, se ga je fizično lotil eden od sokolskih prvakov, sicer pobreški podžupan.

Govor na Pobrežju pred pobreško občinsko zgradbo v zvezi z draginjo je usodno vplival na Vilkovo življenje. Glej pod **Akcija proti draginji**.

Agitiral je tudi med služenjem vojaškega roka. Glej pod **Služenje vojnega roka**.

⁹ MNOM, m. 89: *Spomini na predvojno ...*

¹⁰ Republikanske socialdemokratske oborožene formacije. V: *Divji in krvavi boji v Avstriji, Delavska politika* 9, 1934, 14, 17. 2., str. 1–2.

Matura in študentska leta

Vilko je leta 1934 končal 8. b razred realne gimnazije, ki je bil znan po svoji levičarski usmerjenosti. Na maturi je padel kot eden izmed 14¹¹ dijakov od 29,¹² kolikor jih je bilo v razredu. Vzrok je bilo njihovo drugačno gledanje na stanje od tistega, kot se ga je pričakovalo v pisni maturitetni nalogi. Maturo je opravil šele leto kasneje, jeseni 1935.¹³ V enoletnem premoru se je Vilko doma ukvarjal z raznimi priložnostnimi deli, hodil po bližnji in daljnji okolici Maribora¹⁴ ter deloval na političnem področju.

Leta 1935 se je vpisal na ljubljansko montanistiko, smer rudarstvo. V Mariboru se je vključil v *Klub jugoslovanskih akademikov*, v Ljubljani pa v klub *Njiva*, takrat najbolj levo usmerjeno študentsko skupino, v kateri je bil tudi Jože Kerenčič. Dve leti, od 1935 do leta 1937, je stanoval v ljubljanskem študentskem kolegiju. Če ni bil v Ljubljani, je politično deloval v Mariboru.

Leta 1935 ali 1936¹⁵ je Vilko na pobudo iz študentskih vrst pobiral s pobreškimi sokrajanom Vilkom Androjno prispevke za pomoč stavkajočim rudarjem v Stanovskem pri Poljčanah.¹⁶ V akcijo sta pritegnila tudi druge.

Jeseni leta 1935 se je seznanil s Tonetom Čufarjem, kar je bistveno vplivalo na njegovo nadaljnje politično delovanje. Glej pod **Sodelovanje s Čufarjem**.

Leta 1936 je Vilka pritegnil val demonstracij na ljubljanski univerzi, imenovane *Akadska akcija*.¹⁷ V teh demonstracijah je večina študentov na ljubljanski univerzi ob podpori širše javnosti in z delovanjem KPJ manifestativno izpostavila zahteve za popolno medicinsko fakulteto, za razširitev osrednje slovenske bolnišnice in nasprotovala tako imenovani novi ureditvi študija na tehniški fakulteti, s katero se je skušalo zmanjšati možnosti za študij revnejših študentov. Vilko se je udeležil najpomembnejšega dogodka, tj. zasedbe upravnega posloja ljubljanske univerze (v nadaljnjem besedilu

¹¹ PAM, *Izvestije realka v Mariboru* *Izvestije državne realne gimnazije v Mariboru*, letnik 1933/34, str. 47. *Spomini na predvojno ...* str. 1: 18 dijakov. V nadaljnjem: *Izvestije ...*

¹² PAM, *Izvestije ...*, str. 34. MNOM, m. 89: *Spomini na predvojno ...*, str. 1: 24 dijakov.

¹³ PAM, *Izvestije ...*, letnik 1935/36, str. 37.

¹⁴ MNOM, m. 89: *Spomini na predvojno ...* Vilko je dobesečno zapisal: »Tisto leto sem izkoristil za popotovanja po naši domovini in to vse peš« ...

¹⁵ MNOM, m. 89: *Nekaj spominov ...*

¹⁶ Prav tam. MNOM, m. 89: *Nekaj spominov ...* Vilko je zapisal ...v *Stanovskem pri Pragerskem ...* Verjetno je mislil v Stanovskem pri Poljčanah. Glej: Mojca Bedjanič, *Premogovnik Stanovsko pri Poljčanah*, str. 114–119. V: Vito Hazler (ur.): *Rudniki, premogovniki in kamnolomi v Dravinjski dolini*, Občina Zreče, 2011.

¹⁷ Maruša Golob, Teja Colja, Grega Kuhar, Lea Udovč, Miha Novak, *Zgodovina študentskega organiziranja od 1848 do 1941*, Radio Študent, 3. 10. 2013–12:00/ Unikompleks. mp3, brez oštevilčenja strani kot enotno besedilo. V nadaljnjem: *Zgodovina študentskega ...* <https://radiostudent.si/druzba/.../zgodovina-studentskega-organiziranja-1848-1941>.

Univerza) marca¹⁸ 1936, o čemer sta poročala tudi *Slovenec* in *Slovenski dom*. Opisal je celotno dogajanje ob zasedbi univerzitetnega upravnega poslopja: prihod večje skupine študentov skozi odprta okna predavalnice na stranskem delu poslopja, čemur je sledil ogorčen spopad¹⁹ v drugem nadstropju z desno usmerjenimi »režimskimi« študenti, med katere so bili pomešani policisti v civilu. V spopadu so zmagali demonstrirajoči študentje, odprli glavni vhod v Univerzo in se pred njim združili z nekajtisočglavo množico.²⁰

Vilko je v tem razgibanem obdobju živel izmenoma v Ljubljani in Mariboru. V akcije v Mariboru se je že zaradi študijskih obveznosti v Ljubljani vključeval le občasno. Tako ni mogel v celoti sodelovati v veliki mariborski stavki leta 1936, ki je prerasla v vseslovensko stavkovno gibanje.

V letih 1937 in 1938 se je Vilko s svojimi kolegi udeležil študentske počitniške prakse. Vseh 9 slovenskih praktikantov v rudnikih na Poljskem je bilo komunistov. Njihovo politično delovanje je bilo tako očitno, da je poljska vlada sporočila tedanji jugoslovanski, da v prihodnje ne bo več dovolila izmenjave študentov medicine in rudarstva, ker so v Galiciji in v Šleziji nastajale med njihovo počitniško prakso in še po njej stavke in delavski neredi. Leta 1938 je bil Vilko eden izmed 8 študentov, vseh prav tako komunistov na praksi v Hitlerjevi Nemčiji, kjer je *doživel svoje prvo trdo srečanje z Gestapom*. Slednji je namreč odkril njegovo svetovnonazorsko opredelitev, zato so prekinili njegovo prakso in ga nagnali nazaj v domovino.²¹

Včlanjenost v društva in klube

Vilko se je najprej, najverjetneje že v višjih razredih nižje gimnazije, včlanil v telovadno društvo *Orel*, kar je presenetljivo glede na njegovo kasnejšo izrazito levičarsko politično usmerjenost. Prav kmalu je prestopil v *Sokol*, kjer pa tudi ni bil zadovoljen, saj je hitro začutil omalovažujoč odnos gmotno boljše situiranega članstva do članov iz nižjih slojev. Iz *Sokola* je prostovoljno izstopil poleti leta 1932,²² še preden bi ga izključili zaradi »prevratnosti«. Ni pa s *sokolsko* mladino²³ nikoli prekinil. S *sokoli* se je srečeval še naprej na

¹⁸ *Zgodovina študentskega ...*

¹⁹ MNOM, m. 89: *Nekaj spominov ...*

²⁰ MNOM, m. 89: *Nekaj spominov ...*

²¹ Dušan Čižmek, ur. Borivoj Breže, *Dušanova pričevanja*, print, 2015–2017. Glej pod: *Izobrazba, intelektualno ...* Pričevanja Vilkovega sina Dušana po očetovem pripovedovanju o njegovem političnem delovanju predvsem v letih 2015–2017 zapisal in uredil avtor pod naslovom *Dušanova pričevanja*. V nadaljnjem: *Dušanova ...*

²² Ali 1933. MNOM, m. 89: *Spomini na predvojno ...*

²³ Prav tam.

družabnih prireditvah, kot so skupni izleti, kulturne prireditve in šahovska tekmovanja ter nacionalne akcije.

V prvi polovici svojega gimnazijskega šolanja se je Vilko včlanil v tamkajšnjo podružnico *Svobode*.²⁴ Njen aktivni član je bil do njenega razpusta po kongresu v Celju julija 1935, kasneje pa se je včlanil v *Vzajemnost*, ki je nadaljevala delovanje *Svobode*. V pobreški *Vzajemnosti* je Vilko deloval kot gospodar.²⁵

Včlanjenost v študentska kluba: *Klub jugoslovanskih akademikov* v Mariboru in *Njiva* v Ljubljani, glej pod *Matura in študentska leta*.

Članstvo v Skoju in v KPJ

V zagovoru na sodni razpravi je Vilko navedel, da se je *vkjučil v delavsko gibanje leta 1932*,²⁶ torej je na prehodu iz prve v drugo polovico svojega gimnazijskega šolanja postal skojevec.²⁷

Leta 1933 je Franc Korbun iz železniških delavnic, ki ga je Vilko spoznal v *Svobodi*, Vilka prvič nagovarjal, naj se vključi v KPJ. Vilko je odklonil, ker se še ni čutil dovolj trdnega in ideološko izdelanega, je pa s Korbunom sodeloval kot aktivist, s čimer je zašel v resne težave v šoli. Spomladi ali v zgodnjem poletju 1936 je Vilku predlagal glavni vodja mariborske stavke Maks Gašparič, naj vstopi v partijo. Vilko je ponovno odklonil, tokrat zato, ker je nasprotoval tako imenovani liniji individualnega terorja.

1. 9. 1938²⁸ se je Vilko na predlog režiserja Branka Babiča vendarle vključil v partijo.

Vsekakor je bil Vilko eden izmed najbolj agilnih med 50–60²⁹ člani partije v predvojnem Mariboru. O pomenu njegovega dela sta podala po vojni oceno Okrajni odbor ZB–NOV Maribor³⁰ in Mirko Lorger,³¹ svoje spomine na

²⁴ Dragan Potočnik, Kulturni utrip v Mariboru med svetovnjima vojnama, *Edinost in dialog/Unity and Dialogue* 73, 2018, št. 1–2, str. 61–78.

²⁵ PAM, fond: Okrajno sodišče Maribor 1945–1978, AŠ 616, spis III Ks 629/56–32, str. 6, list 82. V nadaljnjem: PAM, *Okrajno ...*, nadalje: III Ks 629/56 ...

²⁶ Prav tam.

²⁷ PAM, *Okrajno ...* III Ks 629/56–28, list 60.

²⁸ PAM, *Okrajno ...* III Ks 629/56–4, str. 4, list 11.

²⁹ Vilcova ocenitev.

³⁰ PAM, *Okrajno ...* III Ks 629/56–28, list 60: ... *je bil pred vojno eden vodilnih mariborskih komunistov*.

³¹ PAM, *Okrajno ...* III Ks 629/56–28, list 68: *V vrstah organiziranih članov partije je veljal za enega pomembnih partijskih delavcev, kateremu so bile zaupane odgovorne naloge ... Bil je organizator številnih političnih akcij ...*

predvojno delovanje svojega brata pa je podala tudi njegova mlajša sestra³² v pisnem gradivu za sodni proces v letih 1956–1957. Kako pomemben v svojem delovanju je bil Vilko pred vojno, dokazuje obisk približno 60 mladincev, tj. skojevcev, ki so ga obiskali v sodnih zaporih prvo soboto po aretaciji 30. avgusta 1940 zaradi protidraginjskega govora pred pobreškim občinskim poslopjem (glej **Akcija proti draginji**) kar je bila velika manifestacija solidarnosti in osebnega poguma.

Kot eden od 6 članov pobreške celice je deloval na terenu in imel svoj krog zaupnikov, s katerimi je bil v stalnih stikih. Ti so redno plačevali mesečno članarino oziroma prispevke. Vilko je deloval v okviru svoje celice tudi z organizacijami, ki niso neposredno sodile v okvir partije. Najštevilčnejša med njimi, tudi glede na partijo, pa je bila *Zveza delovnega ljudstva Slovenije ZDLS*.³³ Vilko je imel stike z več kot 100 člani (ZDLS).³⁴

Stike je imel z najvidnejšimi člani SKOJ-a, s člani Komiteja Desni breg, med katerimi sta bila Tine Grejf in Angel Besednjak,³⁵ s člani Okrožnega komiteja, med katerimi je bil tudi Jože Hermanko.³⁶ Med člani partije v letih 1938–1940 je Vilko v svojem tipkopisu naštel poleg Čufarja še Maksa Gašpariča, Maksa Durjavo, Angela Besednjaka, Lojzeta Fajdigo, Silviro Tomasini, Branka Babiča, Miloša Zidanška, Jožeta Hermanka, Grejfove, Slavo Klavoro, Branka Rudolfa, Slavka Šlandra, Milico Ostrovškovo, Mirka Lorgerja in Miloša Ledineka.³⁷ Med naštetimi je kar nekaj narodnih herojev, povojnih mariborskih visokih političnih funkcionarjev in znanih kulturno prosvetnih delavcev.

Ilegalna tiskarna na Mejni ulici 38

Morda najpomembnejše delo v svojem predvojnem političnem delovanju je opravljal Vilko v ilegalni tiskarni³⁸ (v nadaljnjem besedilu: *tiskarna*) s

³² PAM, Okrajno ... III Ks 629/56–17, list 46. Dana Gabrič.

³³ Nastala jeseni 1939 z združitvijo več strank (s pripojitvijo), med katerimi je bila tudi Kmečko delavsko gibanje KDG. Franček Saje, *Nastajanje enakosti demokratičnih sil Slovenskega naroda pred vojno*. V: *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, Zbornik razprav in obravnav znanstvenega posvetovanja o Osvobodilni fronti slovenskega naroda in njeni 25-letnici od 28. do 30. aprila 1966*, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, Ljubljana 1966, letnik VI, številka 12, str. 32.

³⁴ MNOM, m. 89: *Spomini na predvojno ...*

³⁵ Prav tam.

³⁶ Prav tam.

³⁷ Prav tam. Tudi: MNOM, m. 89: *Spomini na predvojno ...*

³⁸ MNOM, m. 89: *Informacije pridobljene dne 30. 6. 1959 od tov. Čižmek Vilka za ciklostilno tehniko, ki je bila pri njih na Pobrežju*; zabeležil Mirko Fajdiga.

ciklostilnim strojem³⁹ na svojem domu v Mejni ulici 38. Tiskarna, ki so jo takrat imenovali *ciklostilna tehnika*, je začela delovati septembra 1938. Vilko je vodil tiskarno po navodilih in nalogih Okrožnega komiteja KPS Maribor. V tiskarni je delalo 5 komunistk/komunistov. Občasno, vendar samo takrat, ko ni bilo mogoče dobiti koga drugega, so jim pomagali še trije, med njimi Tone Čufar in Branko Babič. Natisnjeno gradivo so iz tiskarne odnašali tudi trije, med njimi Maks Durjava in Lojze Fajdiga. Za delo tiskarne je vedelo 16 komunistov in ves Okrožni komite KPJ Maribor. Ker se je Vilko med tem pri oblasteh resno kompromitiral in je imel doma skoraj redne tedenske preiskave, je tiskarna morala marca 1940 po 18. mesecih dela prenehati z obratovanjem.

Eno od teh preiskav opisuje tudi njegova mlajša sestra Dana: ko so policisti vdrli v njihovo hišo, je skočila k Vilkovemu suknjiču in iz žepov jemala liste beležk in letake, da jih ne bi zasegli oni.

Na Mejni ulici 38 so 4. 7. 1951 postavili⁴⁰ spominsko ploščo, ki pa so jo novi lastniki po letu 1991 odstranili, čeprav je veljala za spominsko obeležje.⁴¹

V hiši Čižmekovih pa ni bila le ilegalna tiskarna, ampak je bila prava ilegalna postojanka. Tako je za Tonetom Čufarjem (glej pod **Sodelovanje s Čufarjem**) v zgodnji pomladi leta 1940 tri tedne pri Čižmekovih stanoval tudi Slavko Šlander. Po Vilkovem odhodu na služenje vojaščine se je vrnil in ostal pri Vilkovi materi, tudi ko so bili Nemci že v Mariboru, vse dokler ga ti niso aretirali.

Sodelovanje s Čufarjem

Že na začetku svojega študija se je Vilko jeseni leta 1935 seznanil s Tonetom Čufarjem, kar je bistveno vplivalo na njegovo nadaljnje politično delovanje. Vida Tomšič, morda pa Silvira Tomasini,⁴² Čufarjevo dekle, je Vilka dodelila za pomoč Tonetu Čufarju, ki je bil urednik *Delavskega obzornika*. Z vrstnikom in s sokrajanom Vilkom Androjno sta tisto jesen Čufarju priskrbela samo s Pobrežja več kot 100 stalnih naročnikov *Delavskega obzornika*.

Potem ko se je Čufar po prihodu iz beograjske glavnjače, najverjetneje že leta 1937 naselil v Mariboru, se je Vilko povsem posvetil političnemu

³⁹ MNOM, m. 89: *Tov. Vilko Čižmek o vplivu Karba Jožeta in deloma tudi o inž. Jožetu Hermanku tudi o tehniki pri Čižmekovih*, po pripovedovanju Vilka Čižmeka zapisala Milica Ostrovska, 2. 3. 1961.

⁴⁰ —, *Mejna ulica. V: Vodnik po partizanskih poteh*, Ljubljana, 1978, str. 522.

⁴¹ *Delegat*, priloga *Večera*, leto 1, št. 2, *Odlok o urejanju in vzdrževanju vojaških pokopališč in grobov ter o varstvu spomenikov in spomeniških obeležij*, *Večer* 31, 1975, 254, 31. 10., str. 9.

⁴² MNOM, m. 89: *Nekaj spominov ...*

delovanju.⁴³ Z Vilkom sta se v Ljubljani že toliko zblížala, da je stanoval najprej pri Čižmekovih.⁴⁴

S Čufarjem sta pripravila za kongres *Vzajemnosti* spomladi 1940 spomenico za ostro ločitev duhov, tj. za prekinitev sodelovanja s *sokoli* in socialnimi demokrati. Vilko se je odvrnil od socialne demokracije po krvavo zatrti vstaji avstrijskih delavcev februarja 1934 še pred celjskim kongresom leta 1935.

Za to ločitev sta s Čufarjem imela s komunističnega vidika dobre razloge: sokolski starešine so skušali s propagandnim materialom pripraviti sokolsko mladino, da bi sodelovala s policisti in žandarji, kar je Vilko neposredno doživel v neki temni noči. Socialna demokracija pa je, kot je zapisal Vilko, *barantala z interesi delavskega razreda v upanju, da bo dobila nekaj političnih koncesij*.

Akcija proti draginji

Vilko je imel v predvojnem Mariboru že tolikšen ugled, da so ga določili za organizatorja protidraginjske organizacije na Glavnem trgu.⁴⁵ Na dan demonstracij so izbrali Vilka za glavnega govornika v skupini delegatov, ki naj bi se pogovorila s takratnim mariborskim županom. Še preden so se razgovori začeli, so jih policisti aretirali v prostorih magistrata. Ker se demonstracije pred zavori niso končale, so aretirane še isti dan izpustili.

30. avgusta 1940 je Vilko vodil zborovanje pred pobreško občinsko zgradbo,⁴⁶ kjer je imel tudi govor. Okrog 15. ure,⁴⁷ ko je že bil doma, so ga aretirali.⁴⁸ Na osnovi 1. in 3. čl. *Zakona o zaščiti države*⁴⁹ so ga odvedli v mariborske okrožne zapore, kjer so ga zadrževali skoraj tri tedne, čeprav bi ga morali zaradi pomanjkanja dokazov takoj izpustiti. Razen tega so po izpustu odredili zanj in za dva njegova tovariša, Zupanca s Pobrežja in Lojzeta Horvata, konfinacijo – prepoved gibanja in druženja izven četrti, v kateri so stanovali. Prepoved Vilka in njegovih tovarišev ni ovirala pri povezovanju s stavkajočimi tekstilci, gradbenimi delavci in z akcijo proti draginji. Iz tega obdobja so na policiji za Vilka izdelali evidenčno polo. Vilko je po vojni rad rekel, da je bilo v rubriko *kriminalna delavnost* vpisano: *komunist*.

⁴³ MNOM, m. 89: *Spomini na predvojno ...*

⁴⁴ MNOM, m. 89: *Nekaj spominov ...*

⁴⁵ PAM, Okrajno ... III Ks 629/56–28, list 67. Tudi: jp, *Med obema vojnama so mariborske žene prehodile borbeno pot, Slovenski poročevalec* 14. 1953, 54, 5. 3., str. 2.

⁴⁶ MNOM, m. 89, *Spomini na predvojno ...*

⁴⁷ PAM, Okrajno ... III Ks 629/56–25, list 56.

⁴⁸ PAM, Okrajno ... III Ks 629/56–4, str. 2, list 9.

⁴⁹ PAM, Okrajno ... III Ks 629/56–3, str. 3, list 7.

17/10. 1940

Fotografirani, dne

M. 3592
M. fotoplošče: 276/1940
M. zbirke slik: 137-6.

Evidenčna pola
skanih oseb.

Príimek in ime: *Čizmek Viljem*

Imena staršev: <i>franc, kuzela, Kastelj</i>	Stalno bivališče: <i>Karbov, Kijna ul 38</i>
Doklic: <i>akademik</i>	Zadnje bivališče:
Stan: <i>senški</i>	Posebna označba osebe:
Izmišljena in lažna imena: /	
Zločinska stroka: <i>Komunist</i>	Komplici, zvodniki in ljubavna razmerja
Rojen dne: <i>9. 3. leta 1916</i>	občina: <i>Korošče</i>
kraj: <i>Korošče</i>	srez: <i>-</i>
srez: <i>-</i>	banovina: <i>dravski</i>
banovina: <i>dravski</i>	Vera: <i>A. R.</i>
Drava identiteta ugotovljena, če, na podlagi česa?	Pristojnost ugotovljena na podlagi
Visokost: <i>168 cm, 5 ivolgi (166)</i>	Oči: <i>rjave</i>
Postava: <i>med. moine rama</i>	Nos: <i>n. vel širok rjavih nos</i>
Obraz: <i>podolgovat</i>	Brada: <i>n. vel. med. širok nos</i>
Lasje: <i>Kostanjevi</i>	Usta: <i>redno velika</i>
Čelo: <i>visoko med. široko</i>	Brki: <i>brije</i>
Obrvi: <i>tan kostanj tanati</i>	Zobje: <i>kolni slabi</i>
Posebna znamenja: na glavi na rokah: desni levi na nogah druga	

Uradne beležke:

*1940 dne 17. 8. 1940 daktilovskij radi komu
nistične praprij. mde in je pod polio. nadzorstvom
(glej tudi št. št. 2363/1-38)
1732/1-40 2. del. - n. l. k. a.*

Slika 1: Policijska evidenčna pola za Vilka Čizmeka s 17. 10. 1940 v kateri je kot zločinska stroka vpisano *komunist*. Črno bela fotografija, velikost 8,7 cm × 13 cm, 1 stran. Hrani MNOM, mapa 89.

Služenje vojaškega roka

1. novembra 1940 je Vilko na predlog KPS, ne da bi o svojem odhodu obvestil policijo, odpotoval iz Maribora na služenje vojaškega roka v šolo za rezervne oficirje v Slavonsko Požego.⁵⁰ Kjer je le mogel, je agitiral za bratstvo in enotnost jugoslovanskih narodov, za demokracijo in proti tujemu ter domačemu fašizmu. Med drugim naj bi dosegel, da sta se med svečano prisego na kralja slišala glasova le dveh vojakov. Kaj hitro so ga kaznovali. S tiralico, ki je prišla za njim v Slavonsko Požego, je sledil tudi nalog, da se Vilka napoti na prisilno delo. Artilerijsko poveljstvo v Beogradu ga je degradiralo in določilo, da odsluži vojni rok brez najosnovnejših vojaških pravic, kot sta pravica do dopusta in pravica do izhoda iz kasarne. Po 40. dneh prestane kazni so ga premestili v Mostar, kamor je prišla tudi karakteristika, v kateri je pisalo, da je Vilko *tu uradno znan kot eden najagilnejših komunističnih agitatorjev*. Kot tak je Vilko dočakal nemški napad na Jugoslavijo.

Vojno obdobje (1941–1945)

Za pridobitev širše predstave o Vilkovem delovanju med 2. svetovno vojno je mogoče najti poleg dokumentacije iz nemškega vojnega ujetništva (v nadaljnjem besedilu *ujetništvo*) štiri članke, enega iz zbornika (*Četrdeset godina*), iz glasila (*Borec*) in dva iz dnevnega časopisja (*Delo*, *Arena*), ki še največ povedo o njegovi uporni drži v ujetništvu, predvsem pa o njegovem nastopu na sodnem procesu pred nemškim vojaškim sodiščem proti njemu in sojetnikom, s čimer je postal znan širši slovenski, v svojem času pa tudi jugoslovanski javnosti. Podrobneje je Vilko svoje bivanje in premestitve ter pobege iz ujetništva navajal tudi v spisih za sodno razpravo na mariborskem sodišču leta 1956–1957.

Leto 1941

Že tretjega dne aprilske vojne so iz topniške enote, ki ji je pripadal Vilko, pobegnili oficirji. Poveljstvo nad enoto je prevzel on. 19. aprila 1941⁵¹ je Vilko s soborci v Mostarju prišel v nemško ujetništvo. Odpeljali so ga v taborišče za ujete vojake Stalag III A v Luckenwaldu kakšnih 100 kilometrov južno od Berlina, kjer je dobil številko 89165.

⁵⁰ MNOM, m. 89, *Spomini na predvojno ...*

⁵¹ S. Mijić, *Osuđenik iz zonderlagera*, *Arena* 7, Zagreb 1965, 244, 27. 8., str. 28.

Že jeseni istega leta je Vilko vzpostavil zvezo z osvobodilnim gibanjem v Sloveniji. To mu je omogočila mlajša sestra Dana,⁵² ki je takrat živela na Dunaju. Z rojakinjo Jožico Valpet je prinašala Vilkova pisma partizanom, v obratni smeri pa je Vilko dobival od njih propagandni material.

Leto 1942

Na silvestrski večer tega leta je Vilko nekaj pred polnočjo na improviziranem odru nastopal pred sojetniki. V svojem govoru, polnem igranega jadikovanja nad tegobami ujetništva, je jasno izrazil dvom nad številom bruto registrskih ton potopljenega zavezniškega ladjevja. Med ujetniki sta bila tudi dva denuncianta, poročnik Timotijević in Marković.⁵³

Leto 1943

Šele maja ali junija 1943 so Vilka brez navajanja razlogov premestili v posebno taborišče v Neuhofu, morda 10 do 20 kilometrov južno od Luckenwalda, znano po nazivu *Juden – und Bolschewickenslager*. V njem je ostal, vse dokler ga niso premestili v trdnjavsko ječo. V tem taborišču so bili zaprti sami dokazani antifašisti. Med njimi sta bila tudi Herman Weiss⁵⁴ in Leopold Zorec, Vilkov soobtoženi na Potsdamskem procesu, spoznal pa je tudi Mileta Smolinskega. Kljub zaostrenim pogojem nadzorovanja ujetnikov je Vilko kaj kmalu dobil neposredno zvezo z Dunajem in to preko nemškega vojaka. Po enem mesecu zadrževanja v tem taborišču so Vilka in sojetnika Zorca odvedli vsakega v njegovo samico v kateri je Vilko prebil osem mesecev. Tudi v samici se je Vilko tokrat s pomočjo nekega drugega nemškega vojaka lahko družil z Zorcem. Še več, skupaj z njim sta lahko prirejala tudi partijske sestanke. Bivanje v samici je dalo Vilku priložnost za plodovito *idejno-politično* delovanje. Kot nadarjen šahist je v okviru kulturne sekcije deloval v šahovskem krožku, za katerega je pisal na videz sestavke o šahovski teoriji za jugoslovanske in francoske ujetnike. Iz knjig marksistične teorije si je delal izvlečke in jih spretno uvrščal med besedila iz šahovske teorije, ki so krožila od samice do samice.⁵⁵

⁵² Prav tam.

⁵³ Vilko Čižmek, *Zame je važna sodba domovine ... V: Borec*, glasilo Zveze združenj Borcev NOV Slovenije, Ljubljana 1962, str. 18. V nadaljnjem: *Zame ...*

⁵⁴ Glej 1945–1961 *Vilkovo druženje z enako mislečimi* v tem sestavku.

⁵⁵ S. Mijić, *Osuđenik ...*, str. 29.

Leto 1944

Sredi februarja 1944 sta z Zorcem dobila obtožnico. Nemci so jima priredili sodni proces, s katerim so hoteli dokazati, da se držijo haaške konvencije o vojnih ujetnikih iz leta 1928. Vilko in Zorec sta se na proces dobro pripravila, saj jima Nemci niso dovolili, da bi ju zagovarjala dva francoska pravnik, ⁵⁶ nemškega odvetnika pa sta odklonila. Zaključni govor sta sestavila ⁵⁷ v slovenskem, srbsko-hrvaškem, francoskem in nemškem jeziku, ki sta ga obtoženca namenila za sam proces. Razprava, ki ji je prisostvovalo kakih trideset nemških sodnih oficirjev, ⁵⁸ je trajala približno tri ure. Za vzor sta si vzela nastop Georgija Dimitrova na leipziškem procesu. Obtožnico so zaupali generalu von Kaiserju, poveljniku 3. vojnega okrožja. ⁵⁹ Besedilo obtožnice je vsebovalo tri točke. ⁶⁰ Prva točka je zadevala Vilkovo nezaupanje v verodostojnost nemških vojnih poročil (o registrski bruto tonaži potopljenega zavezniškega ladjevja). Druga je navajala Vilkovo izjavo o tem, da bodo Rusi povrnili med vojno vse tisto, kar Nemci počenjajo njim in vsem ostalim. Tretja točka je citirala Vilko izjavo, da dobi šahovsko igro tisti, ki razpolaga na šahovnici z edinim še preostalim kmetom, in da on dobro ve, kdo bo imel tega odločilnega kmeta. Tik pred začetkom obravnave so dodali še dve točki obtožbe, ki oba obtožena bremenita teroristične dejavnosti in pomoči sovjetskim ujetnikom. ⁶¹

Vilkov obrambni govor in odgovori na Kaiserjeva vprašanja so bili briljantni tako govorniško kot z vidika logike in prava. Tako Vilku niti na misel ni prišlo, da bi zanikal, kar ga je bremenila obtožnica. Na primer: ni zanikal, da je pomagal sovjetskim ujetnikom v taborišču tudi tako, da jim je odrejal lažja dela. Najbolj je učinkoval Vilkov odgovor, da papež Pij še ni zapovedal križarske vojne proti komunizmu. Vilkov nastop pred vojnim sodiščem je tako očaral generala von Kaiserja, da je dejal pred vso sodno dvorano: »*Vša čast in spoštovanje, gospoda moja! Če bi le mi imeli take ljudi v sovražnikovih taboriščih za vojne ujetnike!*« ⁶²

K sojenju so poklicali kot pričë poročnika Timotijevića, nekega podoficirja in vojaka. Vilko je Timotijeviću očital njegovo klavrno vlogo, rekel mu je, da

⁵⁶ Vilko Čižmek, *Sudski proces u zarobljeničkom logoru. V: Četrdeset godina, knjiga sedma 1941–1945, zbornik sećanja aktivista jugoslovenskog revolucionarnog radničkog pokreta*, Beograd 1961, str. 506. V nadaljnjem: *Sudski ...*

⁵⁷ Prav tam.

⁵⁸ Prav tam.

⁵⁹ S. Mijić, *Osuđenik ...*, str. 28.

⁶⁰ MNOM, m. 89: Obtožnica/Anklageverfügung, prepis, Maribor, 14. 3. 1961.

⁶¹ *Sudski ...*, str. 508.

⁶² »Alle Ehre und Respekt, meine Herren, hätten nur wir solche in feindlichen Kriegsgefangenschaftslagern!«. V: *Zame ...* str. 22.

ga bo sovražnik prej ali slej zavrzel, ko ga več ne bo potreboval, po koncu vojne pa mu bo sodilo ljudsko sodišče. Takoj zatem sta se z Zorcem bliskovito nagnila čez sodni pult in mu strgala z levega ramena epoleto, sklicujoč se pri tem na I. del službenega pravilnika (*Pravilo službe*) kraljeve vojske. Nemci so ostrmeli nad usklajenostjo njunega dejanja.

Popoldne so izrekli sodbo. Vilko je dobil 9 mesecev trdnjavske ječe, Zorec pa, ki je bil zaradi pomanjkanja dokazov oproščen, je pozneje brez sledu izginil.

Vilko je svojo kazen prestajal v stari trdnjavi Germersheim na Renu.⁶³ Poizkusil je dvigniti upor, ki pa ni uspel.⁶⁴ Iz Germersheima mu je uspelo pobeigniti. Nekaj časa se je skrival in deloval v ilegali, nato pa se je pridružil francoskemu odporniškem gibanju Résistance v severni Franciji, kjer so ga 16. oktobra 1944 ponovno ujeli v bližini Metzja pri nekem kmetu. Ujetega so dodelili skupini za prisilno delo nekje v Posarju, ki so jo sestavljali potepuhi, dezertarji, pobegli interniranci in ujetniki vseh narodnosti. Ker je tam organiziral in vodil stavko, so njega in sojetnika Bojića premestili v t. i. *židovski lager*, kar ne more biti nič drugega kot koncentracijsko taborišče. Ob evakuaciji iz tega taborišča so ga 27. marca 1945 med postankom med maršem osvobodili ameriški tankisti ravno takrat, ko je sojetnikom razlagal o pomenu 27. marca v Jugoslaviji.

Vilko se je tudi tokrat znašel v taborišču.

V vojnem ujetništvu je ostal dlje, kot bi bilo potrebno. Od tam se je vrnil šele jeseni 1945 (če ne še kasneje). Američani so ga internirali v posebej izoliran oddelek, nekakšno miniaturno taborišče, ker je nasprotoval njihovemu propagandističnemu nagovarjanju jugoslovanskih vojnih ujetnikov, naj se nikar ne vračajo v državo s socialistično družbeno ureditvijo.

*Vilko je eden od redkih jugoslovanskih vojnih ujetnikov in edini Slovenec, ki so mu za pokojnino v socialistični Jugoslaviji priznali dvojno štetje let. S tem, ko so mu priznali dvojno štetje let, preživelih med 2. svetovno vojno v ujetniškem taborišču, je dejansko pravno pridobil enak status, kot če bi bil udeleženec NOB. Mile Smolinsky, njegov sojetnik, pa je bil edini od jugoslovanskih vojnih ujetnikov, ki je tudi dobil spomenico, priznanje takoj za redom narodnega heroja, ki so je bili deležni tisti borci in aktivisti, ki so se udeležili NOB od leta 1941 do leta 1945. Vilku te spomenice niso podelili, ker je bil že v nemilosti, se pa je upravičeno potegoval zanjo.*⁶⁵

⁶³ PAM, Okrajno ... III Ks 629/56–32, str. 1–2, list št 90.

⁶⁴ MNOM, m. 89, *Spomini na predvojno ...*

⁶⁵ *Dušanova ...* Glej pod: *V vojnem ujetništvu še pod ...*

POVOJNO OBDOBJE 1945–1969

Za celotno povojno Vilkovo delovanje je najpomembnejše pričevanje njegovega sina Dušana. Imenovani je avtorju tega prispevka pogosto pripovedoval o svojem očetu že od leta 1975 naprej, celovito in sistematično pričevanje pa je posredoval avtorju v zadnjih letih svojega življenja (2015–2017). Najobsežnejši del gradiva o Vilku je dokumentacija s sodnega procesa iz druge polovice petdesetih let (1956–1957), v katerem sta kot tožnika proti Vilku nastopala dva ugledna Mariborčana. Hrani jo Pokrajinski arhiv Maribor (PAM).

Vilkovo povojno obdobje lahko razdelimo na dva dela: Prvi del sega od leta 1945 do 1961, ko je bil zaposlen v mariborskem gradbeništvu, drugi pa od leta 1961 do 1969, ko je bil v pokoju.

1945–1961

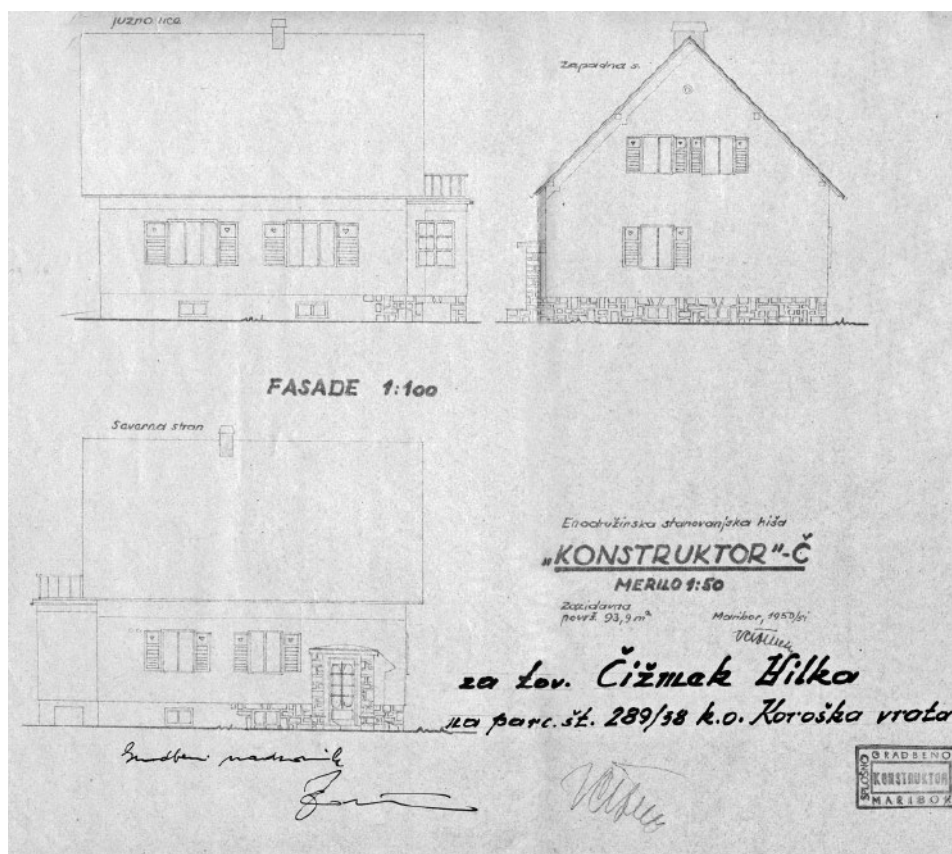
Po vrnitvi iz taborišča je Vilko deloval kot okrožni politični inštruktor pri predsedstvu vlade v Ljubljani.⁶⁶ Leta 1946 so ga izključili iz KP tudi zato, ker se naj ne bi strinjal z ljudmi, ki so prišli na vodilne položaje v Mariboru. Vse do svoje smrti Vilko ni dobil pisnega sklepa, zakaj mu je prenehalo članstvo v KP. 31. maja 1946 mu je prenehalo tudi delovno razmerje brez kakršnekoli obrazložitve. Sčasoma je izvedel, da naj bi ga odpustili *zaradi nepartijskega odnosa do žensk, pijančevanja in nediscipliniranosti*.⁶⁷ To ga je tako prizadelo, da se v družbeno politične organizacije, kot je SZDL, iz protesta proti vsemu temu, kar se mu je zgodilo, ni hotel več včlaniti. 7 mesecev je bil brezposeln, ker ga niso hoteli nikjer sprejeti. Sčasoma je vendarle dobil zaposlitev v mariborskem gradbeništvu. Najprej je bil zaposlen pri *Konstruktorju*, kjer je Vilko sodeloval tudi pri izgradnji stanovanjske zadruga – naselja družinskih hišic med Turnerjevo in Pasterkovo ulico, in jo je tudi vodil. V eno izmed teh hišic⁶⁸ se je tudi vselila Vilkova družina. V vežo je Vilko pritrnil marmorno ploščo z napisom, ki si ga je zamislil skoraj dobesedno tako: *država je izgradnjo hiše podpirala, birokrati zavirali, sami pa so jo zgradili*. V ploščo sta bili vklesani tudi letnici 1950–1954, čas, v katerem so hišo gradili. V tem času je potekal v mariborskem okrajnem sodišču proti Vilku kot neplačniku takse za lastništvo

⁶⁶ PAM, Okrajno ... III Ks 629/56–32, str. 7, list 83.

⁶⁷ Prav tam.

⁶⁸ PAM, fond: *Pasterkova 4*, načrt formata: 888 × 573 mm. Glej fragment, sl. 2.

družinske hiše sodni postopek, ker je pač imel plačevanje takse po starem sistemu za edino pravično.⁶⁹

Slika 2: Fragment načrta Konstruktorjeve endružinske stanovanjske hiše Čižmekovih na Pasterkovi 4, zazidalna površina 93,9 m², Maribor, 1950/Si. Merilo načrta 1:50, merilo za fasado 1:100, format: 888 × 573 mm. Hrani PAM, fond Pasterkova 4.

Vilko je imel glede tega naselja svojo vizijo po vzoru gradenj iz Sovjetske zveze: naselje naj bi imelo svojo pralnico in kuhinjo, česar stanovalci naselja niso sprejeli.

Tudi v Konstruktorju Vilku ideološka zavest ni dovoljevala, da se ne bi potegnil za delavske pravice: vodstvo Konstruktorja ga je v prvi polovici petdesetih let napotilo v eno od gramoznih jam, v kateri so delavci stavkali.⁷⁰ Naročili so mu, naj jih pomiri, kakor ve in zna. Vilko je brez strahu pristopil

⁶⁹ PAM, fond: Uprava za gradnje in regulacijo, Pasterkova ul. 4, AŠ 270, MA 919, *Odločba*, 20. 10. 1954, str. 1–2.

⁷⁰ *Dušanova ...* Glej pod: *Službovanje pri Konstruktorju*.

v jamo mednje in jim dokazal, v čem je bistvo problema. Njegov govor je povzročil še večje nezadovoljstvo in še povečal nezaupanje delavcev do vodstva.

Iz tega obdobja izhaja tudi njegov sestavek, v katerem ugotavlja, da bi bilo treba uvesti ekonomske najemnine za stanovanja, za kar bi bilo treba dvigniti plače.⁷¹

1. 8. 1957⁷² se je zaposlil v *Upravi za gradnje in regulacijo Maribor*, dokler je 27. 2. 1961⁷³ niso ukinili.

Petdeseta leta in začetek šestdesetih let obeležujejo Vilkoovo intenzivno politično delovanje, od katerega izstopajo sodni proces v letih 1956/1957, kritični spis *Prvomajska razmišljanja* in azil v Muzeju narodne osvoboditve (MNOM).

Spričo njegove upravičene kritičnosti, ki se je odražala v ustnih izjavah in v nekaterih njegovih lastnoročno natipkanih spisih, ni presenetljivo, da ga je tedanja oblast preganjala, kjer ga je le mogla. Vendar je treba pri tem omeniti, da se mu sistem vendarle ni popolnoma odrekel, ali pa so ga povabili k sodelovanju ljudje, ki so imeli dovolj notranje integritete. Tako je na začetku leta 1946 imel ob obletnici ustanovitve Rdeče armade govor o njeni vlogi v 2. svetovni vojni in njenem vplivu na NOB,⁷⁴ kot gost je bil povabljen leta 1959 na proslavo dvajsete obletnice praznovanja francoske buržoazne revolucije.⁷⁵

Vilko v tedanjem družbeno političnem trenutku ni bil sam. Imel je prisrčne, če že ne prijateljske stike (glej pod *Druženje z enako mislečimi*) s tistimi, ki so bili enakega mišljenja kot on, le da si niso upali iti tako daleč kot on.

Sodni proces v letih 1956/57

Vilko je v Večeru zasledil, da se za določeni odgovorni mesti v Mariboru potegujeta dva ugledna meščana. Eden od njiju je bil steber mariborskega društvenega življenja, drugi pa nesporen strokovnjak na svojem področju. Po njegovem si delovni mesti, za kateri sta se potegovala, glede na njuno moralno neoporečnost nista zaslužila. Pri prvem je šlo za njegovo delovanje predvsem pred vojno, pri drugem pa za njegovo medvojno zaposlitev. Po Vilkovem prepričanju bi lahko opravljala le takšno delo, ki bi zahtevalo predvsem strokovnost, tudi visoko, ne pa takšnega, pri katerem bi morala predstavljati tudi moralno politični vzor. O tem je v javnosti odkrito govoril. V svoji

⁷¹ Vilko Čižmek, O ekonomskih in stanovanjskih najemninah (Prispevek k razpravi). V: *Naše gospodarstvo* NG 3, 1957, 13, 15. 7., str. 227–229.

⁷² PAM, Okrajno ... III Ks 629/56–33, 1 str., list 128.

⁷³ PAM, fond: Uprava za gradnje in regulacijo Maribor 1840–1961, Obrazec za popis, str. 1.

⁷⁴ —, Pobrežje je dostojno proslavilo 28 obletnico Rdeče armade, *Vestnik* 2, 1946, 25, 27. 2., str. 4.

⁷⁵ —, Velika svečanost na Habakuku, *Večer* 14, 1959, 212, 14. 9., str. 1.

prizadetosti sta ga tožila zaradi *kaznivega dejanja zoper čast in dobro ime*.⁷⁶ Njun advokat je bil Mirko Žlender, kasnejši politik, ki je od leta 1962 dalje v Mariboru zavzemal najvišje položaje.⁷⁷ Vilko se je branil sam in je proces, ki je trajal od 9. 7. 1956 do 19. 12. 1957 in je obsegal 6 glavnih razprav, dobil⁷⁸ kljub vesplošnemu prepričanju, da ga bo izgubil. S svojim obrambnim spisom, ki je obsegal 40 strani, in s svojim obrambnim govorom, ki je trajal več kot 3 ure, je pravdo razen v prvi točki obtožbe prepričljivo dobil. Ta proces je glede na pripravo obrambnega govora in nastopa pred sodiščem mogoče primerjati le še s procesom na vojnem sodišču v Potsdamu leta 1944. Vilkov uspeh je v določenih mariborskih strokovnih krogih vzbudil nedeljena odobravanja.⁷⁹

Svoja najbolj udarna spisa je Vilko zaupal svojemu bratrancu Milanu Renčlju (1936–2011) na Pobrežju, vendar so jih kasneje pri pospravljanju stanovanja po pomoti uničili.

Kritični spis *Prvomajska razmišljanja*⁸⁰

Spis »*Prvomajska razmišljanja*« je razdelil med svoje prijatelje, od katerih jih je nekaj bilo celo članov Centralnega komiteja ... (CK ZK ...). Nekatere navedbe v tem obširnem spisu so bile presenetljivo podobne izjavam Josipa Broza Tita, ki jih je podal v svojem znamenitem govoru 7. 5. 1962 v Splitu. Nekdo od tistih, ki so prejeli njegov spis, ga je odnesel⁸¹ v izpostavo Udbe v Mariboru. Po njegovi proučitvi je sledil ukrep prepovedi izhoda iz Maribora. Vilko tega ukrepa ni upošteval in je obiskal svojega sina Dušana, ki je v letih 1957 ali 1958 letoval v mladinskem taboru v puljski Verudeli.

Iz mariborske Udbe so poslali v Pulj nalog za Vilkovo prijetje in privedbo nazaj v Maribor. Puljski organi pregona so ga vklenili in odvedli v puljski preiskovalni zapor, od koder so ga naslednji dan vklenjenega v spremstvu dveh puljskih miličnikov odvedli na puljsko železniško postajo.

Vilka so poslali na obvezni pregled v psihiatrično bolnišnico Ljubljana – Polje, kjer je prišel v obravnavo k psihiatru prof. dr. Levu Milčinskemu. Redne preiskave naj bi trajale cel teden. Z Milčinskim sta se namreč po cele dneve pogovarjala in igrala šah. Milčinski, ki je hitro spredvidel, za kaj gre, mu je izdal ugodno psihiatrično spričevalo (IQ vsaj 150).

⁷⁶ PAM, Okrajno ... III Ks 629/56–33, str. 1, list 5.

⁷⁷ Wikipedia: tudi gospodarstvenik in diplomat.

⁷⁸ PAM, Okrajno ..., III Ks 629/56–35, str. 1–12, listi 131–136.

⁷⁹ To je povedala na štiri oči Milica Drolc, prof. fil. in nem., Dušanu Čižmeku, ko je bila v letih 1962–1966 na I. gimnaziji njegova razredničarka.

⁸⁰ *Dušanova* ... Glej pod: *Spis: »Prvomajska razmišljanja ...«*

⁸¹ Za to dejanje mu je Vilko ob prvi priložnosti vrgel 30 aluminijastih kovancev pred noge.

Po sedmih dneh preiskovalnega zapora je stekel sodni proces. Kot vedno je tudi v tem primeru sam sestavil svoj zagovor in tudi na razpravi je nastopal sam, brez odvetnikov. Obsodili so ga na osem mesecev pogojno za dobo dveh let.

Po tem je svoje spise začel pošiljati neposredno v delovni kabinet predsednika Jugoslavije, imenovanega *maršalat*. Na vsak njegov spis so od tam redno odgovarjali s formulacijo, da je njegov spis sicer zanimiv za branje, da pa ni za objavo.⁸²

Azil v Muzeju narodne osvoboditve⁸³

Zaradi pisanja družbeno kritičnih spisov, ki jih je razpošiljal še svojim zapornim prijateljem, med katerimi so bili tudi takšni, ki so imeli pomembne funkcije v tedanji partijski nomenklaturi, je mariborska izpostava Udbe nadzirala Vilka. Vilko je domneval, da ga lahko vsak čas aretirajo, zato je razmišljal o skrivališču. Mirko Fajdiga (1922–2011), sodelavec Muzeja narodne osvoboditve Maribor, mu je kot predvojni partijski tovariš predlagal, naj se začasno pred Udbinimi agenti umakne v imenovani muzej, dokler se situacija ne bo umirila. Vilko je hvaležno sprejel njegov predlog, saj je že pred tem govoril iz svojih izkušenj, da se je najbolje skriti tam, kjer te preganjalci ne bodo iskali. Direktor omenjenega muzeja Milan Ževart (1927–2006), sicer Vilkov dober prijatelj, nikakor ni nasprotoval temu predlogu. Vilko je ostal skrit v muzeju in njegovi sodelavci so dobro vedeli, kdo se v njem skriva, saj Vilko ob tej priložnosti ni bil prvič v tem muzeju.

O tem, kje Vilko sploh je, ni ves čas njegovega zadrževanja v muzeju vedela niti njegova žena, ki je sicer dobro poznala Vilkove aktivnosti.

Vilkovo druženje z enako mislečimi

Zaradi svoje pristrčnosti, duhovitosti, skromnosti, razgledanosti, osebnostne integritete in nespornega moralno-političnega ugleda je imel Vilko veliko prijateljev in bližnjih znancev, s katerimi se je družil na različne načine.

Tako se je med pogovorom z gimnazijskim profesorjem, biologom Vladimirjem Gasparijem, ali z gimnazijskim profesorjem Karbo (glej op. 5!) sprehodil po Gosposki tudi po trikrat gor in dol. Večkrat je stopil v bivšo restavracijo Soča na vogalu Gosposke ulice in Ulice 10. oktobra in naročil

⁸² Dušanova ... Glej pod: *Spis: »Prvomajska razmišljanja ...«*

⁸³ Dušanova ... Prav tam.

liter vina za eno od omizij, ob katerem so se zbirali njegovi prijatelji in somišljeniki, stari borci, člani ZB, s katerimi je imel tudi sicer stike, ne da bi kdaj sedel mednje.

Obiski pri Vilku doma v Mariboru so se kar vrstili. Na Pasterkovo 4 je večkrat prihajal Mirko Lorger, ustanovitelj in direktor podjetja Zarja. K njemu na dom sta prihajala tudi dolgoletni direktor Muzeja narodne osvoboditve Maribor Milan Ževart in njegov sodelavec Mirko Fajdiga. Med obiskovalci so bili tudi: Milica Ostrovska, avtorica knjig in Večerovih feljtonov *Kljub vsemu odpor*, Bogo Teply, ravnatelj Pokrajinskega muzeja v Mariboru, Ladislav Grat Kijev, ki je napisal svojstveno in odmevno knjigo *V metežu* s spomini iz svojih partizanskih let, legendarna borka Marija Falež – Mica Rokova, prof. dr. Avgust Majerič, Herman Weiss, v petdesetih in v šestdesetih letih direktor turističnega predstavništva Jugoslavije na Dunaju, po vrnitvi z Dunaja direktor mariborskega turističnega društva, nato dolgoletni direktor hotela Orel,⁸⁴ Mile Smolinsky, novinar, publicist, nekaj časa tudi urednik ZB TV 3, Fran Žižek, znani slovenski režiser, gimnazijski profesor latinščine Rafael Štavber, prof. dr. Tine Lah, odvetnik France Boštjančič, oče Petra Boštjančiča, gledališkega igralca,⁸⁵ Vladimir Ban, predsednik ptujskega okrajnega sodišča, in drugi. Pogovarjali so se o tematiki iz dnevnopolitičnega dogajanja v Mariboru, Sloveniji in Jugoslaviji drugače, če že ne v nasprotju s tistim, o čemer so poročali mediji oziroma govorili politiki v skupščinah in v slavnostnih govorih.

1961–1969

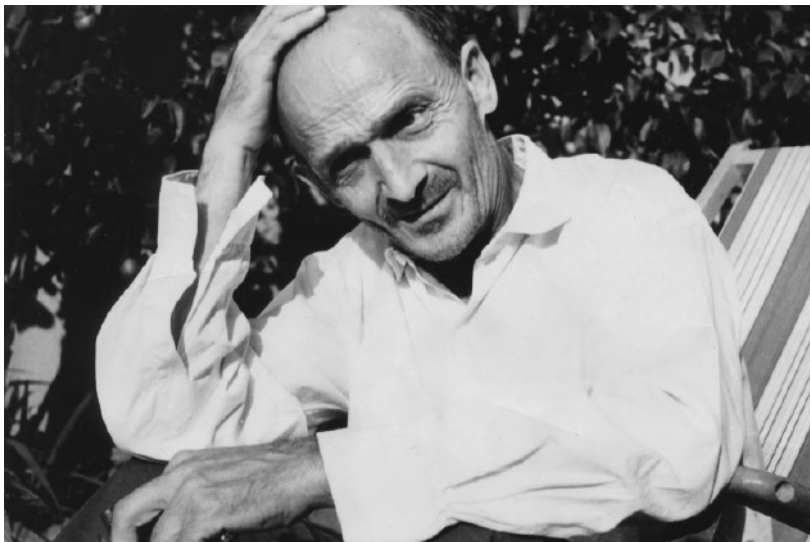
UPOKOJITEV

Zadnje redno zaposlitev je imel Vilko na Upravi za gradnje in regulacije, ki je spadala pod mariborsko občino. Po njeni ukinitvi so ponovno dobili službe razen njega vsi Vilkovi dotedanji sodelavci. Ker nikakor ni mogel dobiti službe, se je leta 1961 odločil za upokojitev.⁸⁶ Kljub temu, da so mu odmerili dvojno štetje medvojnih let kot uradno priznано skrajšanje delovne dobe, še vedno ni imel izpolnjenih pogojev za upokojitev. Vprašljivo je, če je njegova delovna doba znašala kaj več kot 15 let.

⁸⁴ 14. 6. 2019 po e pošti starejša hči Bojana Weiss - Hatić.

⁸⁵ 1. 6. 2019 je povedal, da je bilo obiskovanje po domovih obojestransko, saj je tudi Vilko zahajal k očetu, ker je sodeloval v manj zahtevnih primerih.

⁸⁶ *Dušanova ...* Glej pod: *Upokojitev*.

Slika 3: Vilko Čižmek doma na Pasterkovi 4. Fotografiral S. Mijić domnevno 21. 8. 1965 za objavo v reviji *Arena* 7, št. 244.

Edina možnost za odhod v pokoj je bila invalidska upokojitev. Komisija za dodelitev pokojnine mu je prošnjo za invalidsko pokojnino odobrila in mu izračunala znesek za mesečni prejemek, ki je bil mnogo višji, kot bi mu sicer pripadal. Kot da so bili veseli, da so se znebili kritičnega ocenjevalca razmer in stanja v družbi! Vilko se je na sklep pokojninske komisije z vso odločnostjo pritožil proti previsoko odmerjeni pokojnini. Tedanji republiški zavod za pokojninsko zavarovanje je poslal njegovo pritožbo na pristojni zvezni urad. Le-ta je določil novo vrednost pokojnine z utemeljevanjem njegove revolucionarne preteklosti in zaslug. Ta pokojnina je bila še višja in proti njej se ni bilo mogoče več pritožiti.

Pritožba na amnestijo⁸⁷

Leta 1962 je bil sprejet zakon o (splošni) amnestiji. Vilko se je pisno pritožil, da si ne dovoli, da ga mečejo v isti koš z domobranci, četniki, ustaši in ostalimi kolaboranti, za katere je bilo dokazano, da si med vojno niso mazali rok. Odgovora na svojo pritožbo ni dobil.

⁸⁷ Prav tam.

Pravno zastopanje

Vilkov odmik od družbeno političnega delovanja le ni bil popoln. Tako je na primer pred zbrano množico govoril o prispevku Rdeče armade v 2. svetovni vojni.⁸⁸ V pokoju je veliko časa prebil na vikendu na Zbelovski gori, kjer je pomagal kmetom z nasveti s področja sadjarstva in vinogradništva, nastopal pa je kot pravi ljudski tribun v pravnih zadevah, kjer so sicer pooblašчени zagovorniki odpovedali.⁸⁹ Takšen primer je bil uveljavitev pokojninske pravice za sosedinega očeta, ki sicer sploh ni imel delovne knjižice, drugi takšen primer je bila ureditev lastniškega razmerja med dvema bratoma. In: Vilko je s pripravo ustreznega gradiva na sodišču dosegel, da mlademu, obetavnemu kmetovalcu ni bilo treba oddati zadruzi telička, ki mu ga je kmetijska zadruga hotela neupravičeno odvzeti. Tudi: Vilkov duhoviti nasvet⁹⁰ zagnanemu sekaču drv je pripomogel, da ga sodnik ni kaznoval.

Kako je bil Vilko priljubljen med ljudstvom zaradi svojega pravnega posredovanja, dokazuje tudi primer, ko je šofer lokalnega avtobusa za Čižmekove, prihajajoče iz Maribora, ustavljal avtobus tudi tam, kjer ni bilo avtobusnega postajališča. Nekoč je v avtobusu pred potniki izjavil, da bodo tamkajšnji ljudje še dolgo pomnili vse, kar je storil Vilko zanje.

Sicer pa je tudi odvetnik Boštjančič Vilku kljub temu, da ta ni ni imel dovolj pravniške izobrazbe, prepuščal posamezne primere, pri čemer je Vilko temeljito preveril vsakogar, če govori resnico.

Zaključek

Glede na Vilkovo predvojno delovanje ga lahko uvrstimo med velikane odpora, kot sta Slavko Šlander in Slava Klavora. Če ga Nemci ne bi ujeli, bi Vilko zavzet in hraber, kot je bil, najverjetneje izgubil življenje že v prvem letu vojne kot talec ali eden prvih partizanov, tako pa ga je, paradoksalno, tožilec, nemški častnik z visokim činom, postavil za vzor lastnim vojakom v ujetništvu.

Kljub vsej njegovi povojni aktivnosti Vilka ne moremo preprosto označiti kot *oporečnika* ali *disidenta*, saj je v svojem delovanju izhajal iz istih ideoloških osnov kot tedanji sistem sam. Vilkova tragedija je nedvomno v tem, da ni sprevidel, da samo z visoko moralno držo in doslednim upoštevanjem marksizma ni mogoče odpraviti krivic, nasprotij in stranpoti socializma v 20. stoletju.

⁸⁸ —, Velika svečanost na Habakuku, *Večer*, 14, 1959, 212, 14. 9., str. 1.

⁸⁹ *Dušanova ...* Glej pod: *Sadjarstvo ... pravno zastopanje ...*

⁹⁰ Prav tam in pričevanje Lojzeta Peniča 4. 4. in 5. 4. 2016.

Njegovi tipkopisi v MNOM imajo določeno historiografsko vrednost, saj prikazujejo dogajanje in razpoloženje ne samo na Pobrežju kot »trdnjavi komunizma«, ampak tudi v Mariboru in v študentski Ljubljani, nekoliko pa tudi v tedanji Jugoslaviji.

VIRI IN LITERATURA

Arhivsko gradivo

Pokrajinski arhiv Maribor PAM, fond Okrajno sodišče Maribor 1945–1978, AŠ 616, spis III Ks 629/56.

PAM, fond: Uprava za gradnje in regulacijo Maribor 1840–1961, Obrazec za popis.

PAM, fond: Uprava za gradnje in regulacijo, Pasterkova ul. 4, AŠ 270, MA 919.

Muzej narodne osvoboditve Maribor MNOM, mapa 89.

Monografije

Milica Ostrovska, *Kljub vsemu odpor*, 1. knjiga. Maribor, 1981.

Milica Ostrovska, *Kljub vsemu odpor*, 2. knjiga. Maribor, 1981.

Zborniki in katalogi

Izvestije državne realne gimnazije v Mariboru

– za šolsko leto 1933/34,

– za šolsko leto 1935/36.

Četrdeset godina, knjiga sedma 1941–1945, zbornik sećanja aktivista jugoslovenskog revolucionarnog radničkog pokreta. Beograd 1961.

Borec, glasilo Zveze združenj borcev NOV Slovenije, Ljubljana, 1962.

Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, Zbornik razprav in obravnnav znanstvenega posvetovanja o Osvobodilni fronti slovenskega naroda ob njeni 25-letnici od 28. do 30. aprila 1966. Ljubljana 1966, številki 1–2.

Vito Hazler (ur.), *Rudniki, premogovniki in kamnolomi v Dravinjski dolini*. Občina Zreče, 2011.

Vodnik po partizanskih poteh, Ljubljana, 1978.

Časopisi in revije

Vilko Čižmek, O ekonomskih in stanovanjskih najemninah (Prispevek k razpravi). V: *Naše gospodarstvo NG* 3, 1957, 13, 15. 7., str. 227–229.

Vilko Čižmek, »Še premalo sva storila spričo žrtev in borbenosti našega naroda v domovini ...«. *Delo* 3, 1961, 199, 22. 7., str. 7.

S. Mijić, Osuđenik iz zonderlagera. *Arena* 7, Zagreb 1965, 244, 27. 8., str. 28–29.

Jp (Vilkov psevdonom), Med obema vojnama so mariborske žene prehodile borbeno pot. *Slovenski poročevalec* 14, 1953, 54, 5. 3., str. 5.

Delegat, priloga Večera, leto 1, št. 2. Odlok o urejanju in vzdrževanju vojaških pokopališč in grobov ter o varstvu spomenikov in spomeniških obeležij. *Večer* 31, 1975, 254, 31. 10., str. 9.

Dragan Potočnik, Kulturni utrip v Mariboru med svetovnimi vojnama. *Edinost in dialog/Unity and Dialogue*, 73, 2018, 1–2, str. 73.

—, Divji in krvavi boji v Avstriji. *Delavska politika* 9, 1934, 14, 17. 2., str. 1–2.

—, Pobrežje je dostojno proslavilo 28 obletnico Rdeče armade. *Vestnik* 2, 1946, 25, 27. 2, str. 4.

—, Velika svečanost na Habakuku. *Večer* 14, 1959, 212, 14. 9., str. 1.

Elektronski viri

<https://www.dLib.si/details/URN:NBN:SI:spr-GM8QZURM> – pod Slike za poizvedbo kulturno marksistični mesečnik *Svoboda*.

Maruša Golob, Teja Colja, Grega Kuhar, Lea Udovč, Miha Novak, *Zgodovina študentskega organiziranja od 1848 do 1941*, Radio Študent, 3. 10. 2013 – 12:00/ Unikompleks. mp3:

<https://radiostudent.si/druzba/.../zgodovina-studentskega-organiziranja-1848-1941>.

Wikipedia, *Mirko Žlender*.

Pričevanja, izjave

Dušan Čižmek, Ljotze Penič, Bojana Weiss – Hatić, Peter Boštjančič

VILKO ČIŽMEK, A FIGHTER FOR JUSTICE REGARDLESS OF THE SOCIO-POLITICAL SYSTEM

Summary

The political life of Vilko Čižmek (9. 3. 1916–20. 7. 1969), can be divided into three periods: the pre-war period (1932–1941), the war (1941–1945), and the post-war period (1945–1969).

Vilko started with his political activities in 1932, soon after he began studying at the Maribor high school. He first distributed illegal literature, collected contributions for striking coal miners, he was active in typewritten newspaper *Echoes (Odmevi)*, and in time he was more and more engaged as a public speaker.

After graduation in 1935, he started studying the mining industry in Ljubljana. In Ljubljana, he started cooperating with Tone Čufar, an author from Jesenice. Their cooperation was intensified even more after Čufar moved to Pobrežje in Maribor.

In 1938, Vilko accepted the most responsible task of his pre-war political activities. He became the head of an illegal printing house, which was arranged at his home on Mejna street 38 and was active until spring 1940 when it had to be closed.

After giving a speech on expensiveness in Pobrežje in August 1940, he was arrested and taken to prison, even though he was acquitted by the court in Belgrade.

While performing military service his other characteristics came in the foreground, i. e. that he was an especially dangerous communist and he, therefore, had to perform military service as an ordinary soldier with limited rights.

In April 1941, Germans captured Vilko in Mostar and transferred him to the prison camp Lücken – Walde by Berlin. Due to his rebellious behaviour, he was in 1944 brought to German court-martial in Potsdam, where the prosecutor, a German general, expressed admiration for Vilko's appearance. In autumn 1944, he managed to escape from captivity. He soon after joined the French resistance movement Résistance. Because of his persistent rebellion, he was finally deported to a concentration camp. On 27th March 1945, the American tankers saved him from certain death.

Shortly after the war had ended, Vilko lost his job at a ministry in Ljubljana, because he criticised the situation and was expelled from the Communist Party without explanation. He returned to Maribor and got a job at the construction company *Constructor (Konstruktor)*, and afterwards in the city *Administration for constructions and regulation (Upravi za gradnje in regulacijo)*. He was not satisfied with the situation and some influential citizens of Maribor, he publicly expressed his opinion and wrote critical essays, like *The First of May Discussions (Prvomajska razmišljanja)*, and therefore he was not able to find a job after the administration disbandment. He was forced to early retirement and spent his time helping common people, mostly in the field of legal help.

VILKO ČIŽMEK, KÄMPFER FÜR DAS RECHT, UNABHÄNGIG VON DEM GESELLSCHAFTSPOLITISCHEN SYSTEM ZUSAMMENFASSUNG

Das politische Leben von Vilko Čižmek (9. 3. 1916–20. 7. 1969, wird von drei Perioden gekennzeichnet: der Vorkriegsperiode (1932–1941), Kriegs- (1941–1945) und Nachkriegsperiode (1945–1969).

Vilko fing im Jahr 1932 kurz nach der Einschulung auf der Mariborer/Marburger Realschule mit seinen politischen Tätigkeiten an. Seine ersten Aktivitäten waren die Verteilung der illegalen Literatur, das Sammeln von Spenden für streikende Bergarbeitern und Mitarbeit bei der auf einer Schreibmaschine geschriebenen Zeitung *Echos (Odmevi)*. Er wurde auch als Redner bei öffentlichen Versammlungen tätig.

Nach der Matura im Jahr 1935 studierte er das Bergbau in Ljubljana/Laibach. Bald nach der Ankunft in Ljubljana/Laibach verband er sich mit Tone Čufar, Schriftsteller aus Jesenice/Aßling. Ihre Zusammenarbeit wurde nach Čufars Umsiedlung nach Pobrežje/Pobersch in Maribor/Marburg noch intensiver.

Im Jahr 1938 übernahm Vilko die verantwortungsvollste Rolle seiner politischen Tätigkeit vor dem Krieg. Er wurde Leiter einer illegalen Druckerei, die bei ihm zu Hause in Mejna ulica 38 untergebracht wurde und die bis Frühling 1940 tätig war.

Als er im August 1940 in Pobrežje/Pobersch eine Rede gegen die Teuerung hielt, wurde er festgenommen und inhaftiert, obwohl er in der Zwischenzeit in Beograd/Belgrad freigesprochen wurde.

Während seines Militärdienstes wurde Vilko als besonders gefährlicher Kommunist charakterisiert und musste deswegen als gewöhnlicher Soldat mit beschränkten Rechten dienen.

Im April 1941 wurde Vilko in Mostar von den Deutschen gefangengenommen und in den Stammlager Luckenwalde Lücken – Walde bei Berlin geschickt. Im Jahr 1944 musste er sich wegen seines aufsässigen Benehmens vor dem Kriegsgericht in Potsdam verteidigen. Der Staatsanwalt, ein deutscher General, bewunderte Vilkos Auftreten. Im Herbst 1941 konnte er aus der Gefangenschaft fliehen und bald danach wurde er Mitglied der französischen Widerstandsbewegung Résistance. Wegen seines ständigen rebellischen Benehmens wurde er schließlich ins Konzentrationslager deportiert. Amerikanische Panzersoldaten retteten ihn vor dem sicheren Tod am 27. 3. 1945.

Kurz nach dem Kriegsende verlor Vilko wegen Kritik der sozialen Verhältnisse seine Arbeitsstelle am Ministerium in Ljubljana/Laibach und wurde gleichzeitig ohne Begründung aus der Partei ausgeschlossen. Er kam nach Maribor/Marburg zurück, wo er von der Baufirma *Konstruktor* beschäftigt wurde und arbeitete später bei der *Gemeindeverwaltung für Bauwesen und Regelung*. Da er unzufrieden mit den Verhältnissen und angesehenen Mariborern/Marburgern seine Meinung öffentlich sagte und kritische Essays, wie z. B. *Prvomajska razmišljanja (Gedanken zum Ersten Mai)* publizierte, konnte er nach der Einstellung der oben genannten Verwaltung keine Arbeit mehr finden. Er wurde in diesem Sinne zur frühzeitigen Pensionierung gezwungen und setzte sich danach für einfache Menschen vor allem im Bereich der juristischen Hilfe ein.